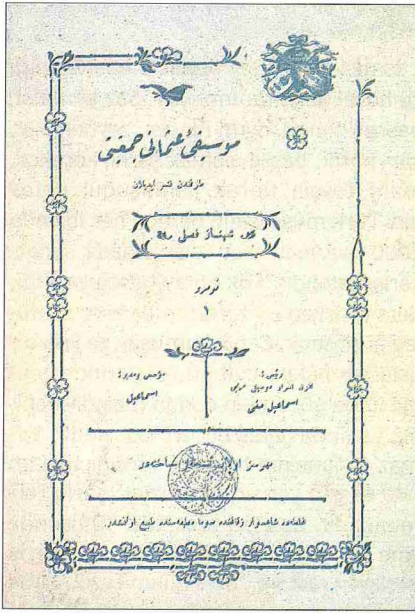

İsmâil Hakkı Bey'in kurduğu Mûsiki-i Osmânî Cemiyeti'nin nota nesriyatından Şehnaz Faslî'nin kapağı

topluluğu ile halka açık icraların ilk örneklerini vermiş, ayrıca Şehzadebaşı'ndaki Yeni Ferah Tiyatrosu'nda kurduğu İstanbul Opereti'nin orkestrasını bizzat yönetmiştir. Öte yandan Mûsiki-i Osmânî Mektebi adına yapmış olduğu fasıl defteri ve yaprak biçimindeki nota yayınları devrin mûsiki repertuarı için önemli bir katkıdır. İsmâil Hakkı Bey'in yetiştirdiği talebeler arasında Âmâ Nâzım, Yaşar Okur, Hayri Yenigün, Fahri Kopuz, Nuri Halil Poyraz, Fâize Ergin, İzzettin Hümayî El-çioğlu, Ali Rıza Şengel, Zeki Ârif Ataergin, Mustafa Sunar ve Ali Rıza Sağman sayılabilir.

İsmâil Hakkı Bey'in el yazısı ile derlediği, defterlerden oluşan nota koleksiyonu ölümünden sonra Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu tarafından satın alınmış olup günümüz Türk mûsiki repertuarının önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Yayımlamaya başladığı eserlerinden ise ancak dört fasikül çıkarabilmiştir.

Mâhurhan adlı bir makam icat etmesinin yanı sıra bazı telifleri de bulunan İsmâil Hakkı Bey'in bu eserleri zaman zaman araştırma yönünden eksiklikler taşıdığı ileri sürülerek tenkit edilmiştir. Yayımlanan eserleri şunlardır: *Mahzen-i Esrâr-ı Mûsiki yahut Teganniyât-ı Osmânî* (İstanbul 1313); *Solfej Nota Ders-*

leri, Usûlât, Solfej, Makâmât ve İlâveli Nota Dersleri (İstanbul 1335, 1341); *Mûsiki Tekâmül Dersleri* (İstanbul 1926); *Zeybek Oyun Havaları* (İstanbul, ts.).

BİBLİYOGRAFYA :

Subhi Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi*, İstanbul 1953, V, 494-495; Mahmut R. Gazimihal, *Türk Askerî Muzikaları Tarihi*, İstanbul 1955, s. 100, 104; a.mlf., "İsmâil Hakkı Bey", *Millî Mecmua*, sy. 101, İstanbul 1928, s. 1631-1632; İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 207-208; Muhiddin Nalbandoğlu, *İstiklâl Marşımızın Tarihi*, İstanbul 1964, s. 9-10, 162; Mustafa Rona, *Yirminci Yüzyıl Türk Musikisi*, İstanbul 1970, s. 89-98; Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, II, 34-36; Sadun Aksüt, *Türk Musikisinin 100 Bestekân*, İstanbul 1993, s. 278-281; Hayri Yenigün, "İsmail Hakkı Bey (Muallim)", *Musiki ve Nota*, sy. 15, İstanbul 1971, s. 13; Münir Mazhar Kamsoy, "İsmail Hakkı Bey'e Dâir", a.e., sy. 19 (1971), s. 24-25; Etem Ruhi Üngör, "Türk Musikisinde Nota Yayımcılığı, Yayımlar-Yayımcılar-Nota Basımında 100. Yıl", *MM*, sy. 337 (1977), s. 7-9; Öztuna, *BTMA*, I, 402-412; Nuri Özcan, "Dârülmûsiki-i Osmânî", *DİA*, VIII, 553; Mehmet Güntekin, "İsmail Hakkı Bey (Muallim)", *DBİst.A.*, IV, 214.

NURİ ÖZCAN

İSMÂİL HAKKI BURSEVİ

(ö. 1137/1725)

Celvetî şeyhi, müfessir, şair.

1063 Zilkadesinde (Ekim 1653) bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan Aydos'ta doğdu. Uzun süre Bursa'da yaşadığı için Bursevî, bir süre Üsküdar'da ikamet ettiğinden Üsküdarî, Celvetiyye tarikatına mensup olduğu için Celvetî nisbelerini kullanmış, özellikle Bursevî nisbesiyle meşhur olmuştur. *Tamâmü'l-feyz* ve *Silsilenâme-i Celvetî* başta olmak üzere bazı eserlerinde hayatı hakkında bilgi veren İsmâil Hakkı'ya dair çalışmalar esas itibarıyla bu bilgilere dayanır. Ancak oldukça hareketli bir hayat geçirdiğinden bu çalışmalarda yer yer eksiklik ve yanlışlıklara rastlanmaktadır. İstanbul'un Ak-saray semtinde doğup büyüyen babası Mustafa Efendi, İsmâil Hakkı'nın doğumundan bir yıl evvel evi yanınca Aydos'a gidip yerleşmişti. Daha önce İstanbul'da tasavvufî çevrelerle irtibatı olduğu anlaşılan Mustafa Efendi, Aydos'ta da bu ilgisini sürdürerek Zâkirzâde Abdullah Efendi'nin halifesi sıfatıyla o sıralarda Aydos'ta irşad faaliyetinde bulunan Celvetî şeyhi Atpazarî Osman Fazlı ile yakınlık kurmuştu. Yedi yaşında annesini kaybeden İsmâil Hakkı'ya büyükannesi bakmaya başladı. Osman Fazlı Efendi'nin ha-

lifesi Ahmed Efendi'den Arapça dersleri alan İsmâil Hakkı, Osman Fazlı'nın Aydos'a uğrayan Edirne halifesi Seyyid Abdülbâki Efendi ile birlikte Edirne'ye gitti (1074/1664). Burada din ilimlerini öğrenirken bir yandan da hüsn-i hatla meşgul oldu. Osman Fazlı'nın bir halifesinden fıkıh ve kelâmıla ilgili kitaplar okudu. Tahsilini tamamlayınca Abdülbâki Efendi onu İstanbul'da bulunan Osman Fazlı'nın yanına gönderdi. İsmâil Hakkı 1083 Rebîülevvelinde (Temmuz 1672) bu şeyhe intisap etti. Kendisinden kelâm ve ferâiz ilimlerini, *el-Muṭavvel* hâşiyesini hazırladığı sırada *el-Muṭavvel*'i, fıkıh usulüne dair *Tenkihü'l-uşûl* adlı eseri okudu. Mehmed Efendi'den tecvid ve diğer bazı hocalardan Farsça dersleri aldı. Meşhur şairlerin Farsça divanlarını ve ayrıca bazı eserleri inceledi (*Tamâmü'l-feyz-II*, s. 80-81). Hâfız Osman'dan hüsn-i hat meşketti. Üç yıl sonra şeyhinin izniyle Zeyrek Camii'nde halvete giren İsmâil Hakkı doksan gün süren halvetten çıkınca dervişlere hizmetle görevlendirildi. Bir süre sonra şeyhi ona kendi yerine vaaz etmesini söyledi, 1086'da da (1675) halife tayin ederek Üsküp'e gönderdi.

Beraberindeki üç dervişle birlikte Üsküp'e giden İsmâil Hakkı (Rebîülâhîr 1086/ Temmuz 1675) muhtelif camilerde vaaz etmeye, isteyenlere zâhiri ilimlere dair dersler vermeye başladı. Harap bir tekke onarılarak kendisine tahsis edildi. Bir süre burada kaldıktan sonra yeni bir zâviyede irşad faaliyetlerini sürdürdü. 1087'de (1676) Şeyh Mustafa Uşşâkî'nin kızı ile evlendi. İsmâil Hakkı vaazlarında, dine aykırı davranışlarını gördüğü Üsküp müftüsünü ve şehrin bazı ileri gelenlerini eleştirmeye devam edince muhalifleri tarafından mahkemeye verildi. İsmâil Hakkı ve davacıları İstanbul'a giderek Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Rumeli kazaskeri Beyâzîzâde Ahmed Efendi ile görüştüler. Aralarını bulması için görevlendirilen Osman Fazlı Efendi tarafları barıştırdı. Altı yıl süren bu çekişme ortadan kalkar gibi olduysa da muhalifleri İsmâil Hakkı'yı Üsküp'ten sürdürmek için tekrar faaliyete başlayınca Osman Fazlı ona Köprülü'ye gitmesini tavsiye etti. Köprülü'de on dört ay kalan İsmâil Hakkı, Usturumca halkının Osman Fazlı'dan kendisini kasabalarına göndermesini istemeleri üzerine oraya gitti (1093/1682).

İsmâil Hakkı 1096'da (1685), IV. Mehmed'e nasihatte bulunmak üzere Edirne'de bulunan Osman Fazlı tarafından

Edirne'ye çağrıldı. Şeyhinin evinde üç aya yakın bir süre misafir kaldı ve onun gözetiminde *Fuûşü'l-hikem*'i okuma imkânı buldu. Osman Fazlı, Bursa halifesi Sun'ullah Efendi'nin vefat etmesi üzerine İsmâil Hakkı'yı Bursa'ya halife olarak tayin etti (Cemâziyelâhîr 1096/Mayıs 1685). Şeyhinin tavsiyesine uyarak Ulucami'de ve diğer bazı camilerde vaaz vermeye 1096 Şabanından (Temmuz 1685) itibaren vaazlarında Kur'ân-ı Kerîm'i Fâtîha'dan başlayarak tefsir etmeye, vaazda söylediklerine tasavvufi yorumlar ekleyip şiirler zikrederek ve Arapça olarak yazıya geçirmeye başladı. Bu şekilde meydana getirdiği *Rûhu'l-beyân* adlı tefsirini Cemâziyelevvel 1117'de (Eylül 1705) tamamladı. Bu arada başka eserler de kaleme aldı. Bursa'da ikametinin ilk zamanlarında kendini riyâzete verdiği için oturacak ev ve geçimini temin hususunda sıkıntılar çekti. Bursa'ya halife tayin edildikten bir buçuk yıl sonra İstanbul'a şeyhini ziyarette gitti. Ardından dört defa daha aynı amaçla İstanbul'a giden İsmâil Hakkı şeyhini son olarak sürgünde olduğu Kıbrıs'ta ziyaret etti (1102/1690-91). Şeyhi bu ziyaret sırasında yerine onu tayin etti.

1107-1108 (1695-1696) yıllarında İsmâil Hakkı, askerin moral gücünü arttırmak için II. Mustafa'nın daveti üzerine katıldığı I ve II. Avusturya seferlerinde yaralanarak Bursa'ya döndü. 1111'de (1700) hacca gitti, yedi ay kadar Mekke ve Medine'de kaldı. Hac dönüşünde Medine ile Tebük arasındaki Ulâ yakınlarında eşkıyanın baskınına uğradı, canını zor kurtardı. *Esrârü'l-hac* adlı eseri bu sırada kaybıldı. Muharrem 1122'de (Mart 1710) ikinci defa hac niyetiyle yola çıktı. Bir ay kadar İstanbul'da kaldıktan sonra deniz yoluyla İskenderiye'ye, oradan da Kahire'ye ulaştı. Kahire'de Şeyhûniyye Medresesi bitişindeki Kâdirî Dergâhı'na yerleşti. İki aydan fazla kaldığı Mısır'da ulemâ, tasavvuf erbabı ve halkla irtibat kurdu; aralarında Ezher müderrislerinin bulunduğu bazı kişilere icâzetnâme verdi. Hac dönüşü İstanbul'da iki buçuk ay kalıp Bursa'ya gitti. Cemâziyelâhîr 1126'da (Haziran 1714) Tekirdağ'a geçerek irşad faaliyetini burada sürdürdü. Âişe Hanım ve muhtemelen şeyhinin kızı Hanîfe Hanım'la burada evlendi. 1129'da (1717) tekrar Bursa'ya döndü. Aynı yıl Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye duyduğu sevgi sebebiyle Şam'a gitti. Şam'da on kadar eser kaleme alan İsmâil Hakkı, *Tuhfe-i Recebiyye* adlı eserini Şam Valisi Receb

Paşa'ya takdim etti. Bu sırada Şam'da bulunan Abdülganî en-Nablusî ile, sigara içmenin câiz olup olmadığına dair tartışmalar yüzünden aralarının açık olduğu anlaşılmaktadır.

Şaban 1132'de (Haziran 1720) Şam dönüşü Üsküdar'a yerleşen İsmâil Hakkı'ya Damad İbrâhîm Paşa bir ev hediye etti ve çeşitli ihşanlarda bulundu. Ancak İstanbul'da devlet ricâlî üzerinde şeyhi ve Aziz Mahmud Hüdâyî kadar etkili olamadı. Kendisi bunu daha ziyade zamanındaki ricâlin kabiliyet noksanlığına bağlar. Üsküdar Ahmediye Camii'nde cuma vâizi olarak görev yaparken hakkında vaazlarında vahdet-i vücûd meselesinden bahsettiği, İslâm akidesine aykırı sözler sarfettiği iddiasıyla takibat açıldı. Pek çok kişinin şahitliğiyle suçlamanın asılsız olduğu anlaşıldı. Bu olayın ardından 1135'te (1723) İstanbul'dan ayrılıp Bursa'ya döndü. Kendi imkânlarıyla bir cami inşa ettirdi. Son yıllarını da irşad faaliyeti ve eser telifiyle geçiren İsmâil Hakkı 9 Zilkade 1137'de (20 Temmuz 1725) vefat etti. Kabri Tuzpazarı'nda yaptırdığı caminin kible tarafındadır. Ölümünden üç yıl evvel yazdığı *Kitâbü Nakdi'l-hâl* adlı eserinde yer alan (vr. 236^a) bir manzumesinin son beytindeki, "Hakkıya envâr-ı Hak'la pür oldu merkadi" mısraında vefatını önceden haber verdiği kabul edilir.

Şeyhi Osman Fazlı'nın yanı sıra başta Muhyiddin İbnü'l-Arabî olmak üzere Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sadreddin Konevî, Üftâde ve Aziz Mahmud Hüdâyî'nin İsmâil Hakkı'nın üzerinde büyük tesirleri olduğu görülmektedir. Vahdetî Osman Efendi, oğlu Mehmed Bahâeddin, Zâtî Süleyman Efendi, Hikmetî Mehmed Efendi, Derûnîzâde Mehmed Hulûsî Efendi ve Şeyh Yahyâ Efendi yetiştirdiği halifeler arasında zikredilebilir.

Vahdet-i vücûd anlayışına sıkı sıkıya bağlı olan İsmâil Hakkı, hakikat-i Muhammediyye'nin zuhurunu ayın bir aylık hareketine benzeterek anlatır. Ona göre hakikat-i Muhammediyye mutlak nübüvvet ve velâyeti içerir. Her nebî ve velînin nübüvvet ve velâyetten belli bir payı vardır. İlâhî bir nur olan nübüvvetin Hz. Âdem'de hilâl kadar olan zuhuru Hz. İbrâhîm'de ayın on dördü gibidir. Hz. Muhammed'de bu zuhur kemale ererek ayın on beşinci gecesindeki dolunayın zuhuru gibi olmuş ve bu hakikat en kâmil anlamıyla tecelli etmiştir. Zira Hz. Peygamber insanları Hakk'ın zât, sıfat ve ef'âline davet etmiş, davet onunla zâhirde ve bâtında tamamlanmış,

kendisinden sonra başka bir peygambere ihtiyaç kalmamıştır. Bu sebeple o hatmü'l-enbiyâdır. Hz. Muhammed'den sonra bu zuhur yavaş yavaş azalmaya, dolunaydan hilâle doğru gitmeye başlamıştır. Ancak ondan sonra peygamber gelmeyeceğinden nübüvvet nuru onun şeriatının aynasında parlamaya devam edecektir. Velâyet mertebesi nübüvvetin özü gibidir ve nübüvvetten öncedir. Velâyet derecelerinin sonu nübüvvet makamlarının başıdır. Nübüvvet velâyete dayanır; her nebî velîdir, ancak her velî nebî değildir. Velâyetin peygamberlerde zuhuru asalet yoluyla, onların ümmetlerinden olan velîlerde ise tebaiyyet ve veraset yoluyla. Bu ümmette velâyete vâris olmak bakımından velâyetin ilk zuhuru Hz. Ali'de hilâl, İbnü'l-Arabî'de dolunay gibidir. Dolayısıyla İbnü'l-Arabî hatmü'l-evliyâdır. Ondandır velâyet nuru kıyamete kadar kutubların ve onlara tâbi olanların kalplerindedir. İsmâil Hakkı'ya göre zuhur bakımından "hatm" olması İbnü'l-Arabî'nin Hz. Ali'den veya Hz. Ali'nin diğer sahâbîlerden üstün olduğu anlamına gelmez. Mârifetullahtan, zâhirî ve bâtınî ilimlerden ibaret gördüğü ilmî kerâmetleri kevnî kerâmetlerden üstün tutan İsmâil Hakkı'ya göre mârifetullah keşif ve kerâmetten üstündür. Bir velîden hârikulâde bir şey sâdir olsun veya olmasın mârifetullah şeref olarak ona yeter. Çünkü kerâmet velâyet için şart değildir.

İsmâil Hakkı sekr yerine sahvî, şathiyât yerine temkini ve bulunulan mertebeye uygun davranmayı benimsemiş, "ene'l-hak" diyen Hallâc-ı Mansûr'u, "sırr"ı fâş ettiğine inandığı Niyâzî-i Mısırî'yi, Şeyh Bedreddin'i, birtakım Mevlevî, Kâlelerî, Bektaşîler'i ve eksik taraflarını gördüğü diğer kişi ve zümreleri tenkit etmekten geri durmamıştır. Tasavvuf ehlinin ve özellikle vahdet-i vücûdun aleyhinde söz söyleyen ulemâyı da tarihat adına şeriatla ihmal ve gevşeklik gösterenleri de şiddetle eleştirmiştir. Ona göre Hz. Peygamber'in nübüvvet ve velâyet nuru olmak üzere iki nuru vardır. Nübüvvet nuru şeriat nuru, velâyet nuru ise hakikat nurudur. Resûl-i Ekrem kıyamete kadar biri zâhir, diğeri bâtınla alâkalı bu iki nurla aramızdadır. Bu iki nura tâbi olmayan ve onlarla hidayet bulmaya çalışmayan kimse Peygamber'e uymayı terketmiştir.

İsmâil Hakkı Bursevî, Mevlevîliğin Şems kolu ve Bayramî Melâmîleri dışında bütün tasavvufî çevrelerde geniş kabul gör-

müş, birçok eseri basılmış ve yaygın biçimde okunmuştur. Ancak Mevlevîler'in Şems kolu ve Bayramî Melâmîleri, *Silsilenâme-i Celvetî* adlı eserinde Hz. Peygamber'in anne ve babasının kâfir olduğuna dair rivayete yer vermesi, amcası Ebû Tâlib'in küfür üzere öldüğünü söylemesi yüzünden onu şiddetle eleştirmiş, mezarını ziyaret etmeyi dahi uygun görmemiştir. İsmâil Hakkı'nın Celvetiyye'nin Hakkıyye şubesinin kurucusu olduğu kaydedilmişse de (Bandırmalızâde, s. 38) böyle bir tarikat fiilen teşekkül etmemiştir.

Eserleri. 100'den fazla eser yazdığını belirten İsmâil Hakkı bunların bir kısmının adını da zikretmiştir. Bazı eserlerinin birden fazla ismi olması, mecmua ve vâridât türü kitaplarının birbirine karıştırılması gibi sebeplerle eserlerinin sayısı çok farklı gösterilmiştir. *Hadikatü'l-cevâmî*'de altmış sekiz, *Ziyâret-i Evliyâ*'da elli, *Yâdigâr-ı Şemsî*'de 115, *Osmanlı Müellifleri*'nde 105, *Sefîne-i Evliyâ*'da 120, *Kemâlnâme-i Hakkî*'de 132, *Türk Azizleri*'nde 134 eserinin adı zikredilmektedir. İsmâil Hakkı'nın çalışmalarıyla ilgili en geniş araştırmayı yapan Sakıp Yıldız bunların sayısını 127 olarak belirlemiştir. Ancak Sakıp Yıldız'ın listesinde de eksiklik ve tekrarlar vardır. Eserlerinin çoğu Türkçe, kırk kadarı Arapça'dır. Türkçe ve Arapça'nın karışık olarak kullanıldığı çalışmaları da vardır. Onun manzum eserlerinin yanı sıra mensur eserlerinin içinde de çok sayıda şiiri yer almaktadır. Kendisi manzumelerinin 10.000'den fazla olduğunu söyler. Hüseyin Vassâf ise bir eserinde İsmâil Hakkı'nın şiirlerinin 70.000 beyitten (*Sefîne*, III, 50), diğer eserinde 100.000 beyitten fazla olduğunu belirtir (*Kemâlnâme-i Hakkî*, s. 31). Aynı zamanda bestekâr olan İsmâil Hakkı kendisinin ve Aziz Mahmud Hüdâyî'nin bazı ilâhilerini bestelemiştir. Çalışmalarında değişik ilimlerle ilgili konular iç içe ele alındığından eserlerinin konulara göre tam bir tasnifini yapmak oldukça güçtür.

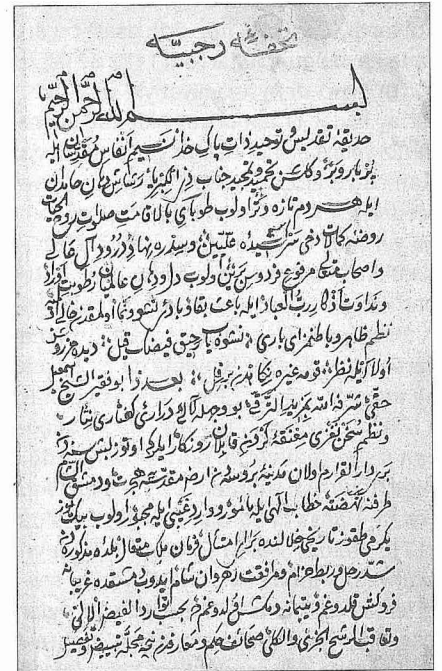
A) Tefsir. 1. Rûhu'l-beyân* fî tefsîri'l-Kur'ân. 1117'de (1705) tamamlanan eserde önce vaaz olarak tahrir edildiğinden mev'izaya ağırlık verilmiş, sonraki dönemlerde de mev'iza türü için önemli bir kaynak olmuştur. Müellif nüshası Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan *Rûhu'l-beyân*'ın (Genel, nr. 12-27) çeşitli baskıları yapılmıştır (İstanbul 1255, 1285, 1286, 1306, 1330, 1333; Bulak 1255, 1264, 1276, 1278, 1287). Eser-

rin M. Ali Sâbûnî tarafından *Tenvîrû'l-ezhân min tefsîri Rûhi'l-beyân* adıyla yapılan özetini (Dimaşk 1988) Abdullah Öz'ün içinde bulunduğu bir heyet Türkçe'ye çevirmiştir (İstanbul 1995-1996). **2. Ta'lika alâ evâilî Tefsîri'l-Beyzâvî** (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 31 [müellif hattı]). **3. Şerh'alâ tefsîri cüz'î'l-aḥîr li'l-Kâdî'l-Beyzâvî** (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 28-30 [müellif hattı]). **4. Tefsîr-i Süreti'l-Fâtîha** (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 83, vr. 32^b-57^a). **5. Tefsîru Âmene'r-Resûl** (Beyazıt Devlet Ktp., Genel, nr. 3507, vr. 44^a-56^b; Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 414, vr. 153^b-157^b). **6. Tefsîru Süreti'l-'Aşr** (Beyazıt Devlet Ktp., Genel, nr. 3507, vr. 63^a-64^b). **7. Tefsîru Süreti'z-Zelzele** (Beyazıt Devlet Ktp., Genel, nr. 3507, vr. 116^a-121^a). Müellif son üç risâleyi, ikinci defa hacca giderken uğradığı Mısır'da bazı âlimlerin ve meşâyihin talebi üzerine kaleme almıştır. Aynı sebeple birkaç âyeti de (el-Bakara 2/21-22; eş-Şûrâ 42/28) tefsir etmiştir (Beyazıt Devlet Ktp., Genel, nr. 3507, vr. 78^a-96^a). **8. Levâ'ih tete'allak bi-ba'zî'l-âyât ve'l-eḥâdis** (*Makâlât-ı İsmâil Hakkî* [İstanbul 1288] içinde). **9. Kitâbü'l-Mir'ât li-haḳḳ'ı ba'zî'l-eḥâdis ve'l-âyât** (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 40 [müellif hattı]). İsmâil Hakkı ayrıca bazı âyetlerin kısa tefsirlerini, yer yer de bazı hadislerin şerhlerini yapmıştır. Bu şekilde hazırlanmış müellif hattıyla birkaç mecmua vardır (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 32, 33; İÜ Ktp., AY, nr. 1363; TY, nr. 3706).

B) Tasavvuf. 1. Rûhu'l-Mesnevî (*Şerhu'l-Mesnevî*). Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinin ilk 738 beytinin şerhidir (I-II, İstanbul 1285, 1287). **2. Şerhu'l-Muhammediyye** (*Ferâhu'r-rûh*). Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin *Muhammediyye*'sinin şerhi olup çeşitli baskıları yapılmıştır (Bulak 1252, 1255, 1256, 1258; İstanbul 1274, 1294). **3. Tamâmü'l-feyz fî bâbi'r-ricâl.** Baş tarafında tarikatların menşei, amacı, biat ve intisap, evrâd, mürşidin vasıfları, Celvetî silsilesi gibi konuların ele alındığı eserin büyük bir kısmını Osman Fazlı'nın hayatı, kerâmetleri, eserleri, değişik konuşmalarından derlenen notlar teşkil eder. Ayrıca müellifin kendisiyle ilgili bilgiler verdiği eserin edisyon kritiği Ramazan Muslu ve Ali Nam-ı tarafından yapılmıştır (bk. bibl.). **4. Silsilenâme-i Celvetiyye** (*Kitâbü's-Silsiletî'l-Celvetiyye*). Celvetiyye meşâyihî hakkında bilgilerin yer aldığı eserin son ta-

rafında tarikat âdâb ve erkânından söz edilmektedir. *Silsilenâme* 1291'de (1874) İstanbul'da basılmış ve İlyas Efendi tarafından Latin harflerine çevrilmiştir (*İsmâil Hakkı Bursevî'nin Kitâbü's-Silsiletî'l-Celvetiyyesi*, 1994, yüksek lisans tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). **5. Kitâbü'l-Hitâb.** İtikad ve ibadet konularının yanı sıra çeşitli tasavvufî meseleleri ve kavramları ihtiva eder. İstanbul'da basılan eser (1256, 1292) İ. Turgut Ulusoy (İstanbul 1975) ve Bedia Dikel (İstanbul 1976) tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır. **6. Kitâbü'n-Necât.** Şam'da kaleme alınan eserde tarikat, mârifet, hakikat, vahdet, Allah'ın sübûtî sıfatları, dört büyük melek, bazı büyük peygamberler, Hulefâ-yi Râşidîn, dört mezhep imamı, kerâmet, kabir ve kıyamet ahvâli, cennet ve cehennem gibi konular üzerinde durulmuştur (İstanbul 1290). **7. Şerh-i Usûlü'l-aşere.** Necmeddîn-i Kübrâ'nın *Usûlü'l-aşere* adlı eserinin tercüme ve şerhi olup (İstanbul 1256, 1291) Mustafa Kara tarafından sadeleştirilerek Necmeddîn-i Kübrâ'nın diğer iki eseriyle birlikte neşredilmiştir (Necmüddîn Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, İstanbul 1980, s. 33-70). **8. Tuhfe-i Recebiyye.** Esmâ-i hüsnâdan

İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Tuhfe-i Recebiyye* adlı eserinin kendi hattıyla ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1374)

bazı isimlerin şerhi olan eser Şam Valisi Receb Paşa'ya takdim edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1374 [müellif hattı]). 9. *Risâle-i Şerh-i Esmâ-i Seb'a* (Şerh-i Kelime-i Tevhîd, Kitâbü Şeceretü't-tevhîd, Kitâbü't-Tevhîd). Risâlede Halvetiyye ve Celvetiyye tarikatlarında sülûkte esas alınan lâ ilâhe illallah, Allah, hû, hak, hay, kayyûm ve kahrî isimleri şerhedilmiştir (Millet Ktp., Şer'iyye, nr. 1252). 10. *Risâletü'l-Hazarât*. Seyyid Şerîf el-Cür-cânî'nin *et-Ta'rîfât*'ındaki "el-Hazarâtü'l-hamsü'l-ilâhiyye" ve "el-İnsânü'l-kâmil" maddelerinin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Mihrîşah Sultan, nr. 189, vr. 136^a-164^b). 11. *Kenz-i Mahfî*. Eserde, "Küntü kenzen mahfiyyen" hadisi ele alınmış, müellifin vâridâtı ve bunların şerhlerine de yer verilmiştir (İstanbul 1290, 1307). Abdülkadir Akçiçek kitabı *Gizli Hazine* adıyla sadeleştirmiştir (İstanbul 1967, 1980). 12. *Kitâbü Hüccetü'l-bâliğa*. İnsanın vasıfları, ism-i hû, vücûd-i mutlak, ruh, fenâ fillâh, esmâ-i ilâhî, erbâb-ı zâhir, sâlikin vasıfları ve sülûkün mertebeleri gibi bazı konuların yer aldığı eser *Reşehât*'ın kenarında basılmıştır (İstanbul 1291, s. 2-123). 13. *Tuhfe-i İsmâiliyye*. İman ve amel konularının yanı sıra bazı tasavvufî öğütleri ihtiva etmekte olup müellifin katıldığı Nemçe ve Erdel seferlerinde yol arkadaşı Lefkevizâde Hacı İsmâil Piyâde'nin isteği üzerine yazılmıştır (İstanbul 1292, 1303). 14. *Tuhfe-i Haliliyye*. İman hakkındadır (İstanbul 1256, 1293). 15. *Tuhfe-i Bahriyye*. İsmâil Hakkı'nın zikir meclislerine katılan Has bahçeler müfettişi Bahri Hüseyin Efendi'ye ithaf edilmiştir. Hû ismi, tevhid, cem', fark, kara ve denizin bazı esrarı gibi konulardan bahseder (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 637/9). 16. *Risâle-i Hüseyniyye*. Aynı kişiye ithaf edilmiş olup Hüseyin isminin tasavvufî yorumu hakkındadır (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 637/10). Yer ve zaman belirtilmeyen bir baskısı yapılmıştır. 17. *Sülûkü'l-mülûk* (*Tuhfe-i Aliyye*). Sırât-ı müstakîm, vezirlik mertebesi, Hz. Ali'nin duası ve ibadet şekilleri gibi konuların ele alındığı eser Ali Paşa'ya sunulmuştur (Âtîf Efendi Ktp., nr. 1412/1). 18. *Tuhfe-i Hasekiyye*. Serhasekiyan Tübâzâde Mehmed Ağa'ya ithaf edilen bir eserdir (DTCF Ktp., İsmail Saib Sencer, nr. 2029 [müellif hattı]). 19. *Kitâbü's-Sülûk* (*Tuhfe-i Vesîmiyye*). Enderun ağalarından Seyyid Ahmed Vesîm için yazılmıştır (İstanbul 1240). 20. *Şerh-i Ebyât-ı Fusûs*. *Fuşûşü'l-hikem*'in "Kelime-i İshâkiyye Fassi"nın sonunda yer alan beyitlerin şerhidir (Süley-

maniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1474/3). 21. *Tuhfe-i Atâiyye*. İnsân-ı kâmil, vahdet-i vücûd, Celvetiyye tarikatı, kutub, şeriat ve tarikat ilişkisi gibi konulara dairdir (İstanbul 1304). 22. *Tuhfe-i Ömeriyye*. Tevhid, vahdet-i vücûd, tevhidin kısımları, esmâ-i seb'a, iman, ihsan, velâyet, nübüvvet, zikir gibi konuları ihtiva eder (İstanbul 1240). 23. *Risâle-i Bahâiyye*. İsmâil Hakkı'nın, oğlu Mehmed Bahâeddin için yazdığı küçük bir eserdir (Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 476, vr. 70-75). 24. *Kitâbü's-Şecv*. Belâ, belânın sebebi ve hüzn hakkındadır (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 789/1 [müellif hattı]). 25. *Mecîû'l-beşîr li-eclî't-tebşîr*. Hz. Muhammed'in müjdeci olarak gelmesi hakkında Arapça bir eserdir (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 789/2 [müellif hattı]). 26. *Vesîletü'l-merâm*. Cüneyd-i Bağdâdî'nin, sahih bir sülûk ve halvetten faydalanmak için gerekli olduğunu söylediği sekiz şart ve bunların izahı, nebîler ve velîler arasındaki farklar, şeriat ve tarikata göre amel edenlerin tabakaları, ilâhî sıfatlar gibi konuları ele alır (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2260, vr. 58-97). Aynı kütüphanede *Risâle fi't-tasavvuf* adıyla kayıtlı eser (Lâleli, 1372/1) *Vesîletü'l-merâm*'ın eksik bir nüshasından ibarettir. 27. *Risâle-i Nefesü'r-Rahmân*. Seyyid Abdurrahman adlı bir kişiye ithaf edilen ve konuları çok dağınık olan kitap İsmâil Hakkı'nın en son çalışmalarındandır (Âtîf Efendi Ktp., nr. 1405/2). 28. *Şerh-i Salavât-ı İbn Meşîş*. Abdüsselâm b. Meşîş el-Hasenî'nin çeşitli müellifler tarafından defalarca şerhedilen salavatının tercüme ve şerhidir (İstanbul 1256; Bulak 1279). 29. *Nuḥbetü'l-leṭâ'if*. Müellifin Üsküp'te bulunduğu sırada yazdığı bu Arapça eser Zemaḥşerî'nin *Nevâbiḡu'l-kelim*'inden seçmeleri, Harîrî'nin *Mir'âtü's-şeyyib*'inin şerhini ve vâridâtını ihtiva eder (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 138 [müellif hattı]). 30. *Mecmû'atü'l-esrâr*. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Abdullah Bosnevî Osman Fazlı Efendi'nin bazı eserlerinden seçmeleri ve İsmâil Hakkı'nın halife olarak tayin edildikten sonra Osman Fazlı'yı ziyaretleri esnasında tuttuğu Arapça notları ihtiva eder (Âtîf Efendi Ktp., nr. 1500 [müellif hattı]). Bu notlar *Tamâmü'l-feyz*'deki notların aynıdır. 31. *Risâle-i Şem'iyye*. "Âdem bir demdir" diye başlayan şiirin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Mihrîşah Sultan, nr. 217/2). 32. *Es'iletü's-Sahafiyye* ve *ecvibetü'l-Hakkıyye*. İsmâil Hak-

kı'nın, Şeyh Mehmed Sahafî'nin manzum sorularına verdiği cevaplardan meydana gelen eserde zât-ı ilâhiyye ve ahadiyyet gibi konular ele alınmıştır. Nüshalarından birinin başında (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 250) sonradan yazıldığı anlaşılan "Keşfü'l-ğitâ li-ehli'l-atâ" ibaresi bulunduğundan bazı araştırmacılar bu nüshayı yanlışlıkla başka bir eser olarak göstermişlerdir. İsmâil Hakkı'nın manzum sorularına da Mehmed Sahafî *Ecvibetü's-Sahafî an es'ileti's-şeyh İsmâil Hakkı* adıyla cevap vermiştir (İÜ Ktp., TY, nr. 2208/1). 33. *Es'ile-i Şeyh Mısıriyye Ecvibe-i İsmâil Hakkı*. Niyâzi-i Mısıri'nin, "Müşkilim var size ey Hak dostları eylen küşâd" mısraıyla başlayan şiirinin şerhi olup *Makâlât-ı İsmâil Hakkı* içinde basılmıştır (İstanbul 1288, s. 3-8). 34. *Kitâbü'l-Fasl fi'l-esrâr*. Bazı tasavvufî terimlerinin izahına dair küçük bir risâledir (Âtîf Efendi Ktp., nr. 1501/2). 35. *Esrârü'l-hurâf* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 2537, vr. 21^b-30^b). 36. *Risâle et-Tehaccî fi hurûfi't-teheccî* (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 162 [müellif hattı]). 37. *Ḥaḳā'ıku'l-hurâf* (Millet Ktp., Şer'iyye, nr. 1182, vr. 73^b-79^b). 38. *Kitâbü Zübde'ti'l-makâl* (Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 449). 39. *Makâlât-ı Şeyh İsmâ'il Hakkı* (*Mecmû'atü'l-huṭab ve'l-vâridât*). 1118-1124 (1706-1712) yılları arasındaki vâridâtını ve şerhlerini ihtiva eder. Bir hâtıra defteri niteliğindeki bu Arapça eserde müellifin şiirleri, düşünceleri, bazı âyet ve hadislerin açıklamaları, hayatıyla ilgili bilgiler ve mektuplaşmaları da yer alır (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 85/2). 40. *Mecmû'a*. 1122 (1710) yılındaki hac yolculuğunu da anlattığı eser, Mısır ve Hicaz'da bulunduğu sıradaki vâridâtı ve şerhleridir. Bu Arapça mecmuada Mısır ulemâsı ve meşâyihinden bir kısmına hediye ettiği risâleler de yer almaktadır (Beyazıt Devlet Ktp., Genel, nr. 3507 [müellif hattı]). 41. *Kitâbü'n-Netice*. Safer-Şevval 1136 (Kasım 1723-Temmuz 1724) tarihleri arasındaki vâridâtı ve şerhlerine dair olan eser Ali Namî ve İmdat Yavaş tarafından Latin harfleriyle yayımlanmıştır (İstanbul 1997). İsmâil Hakkı'nın Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'yle (Genel, nr. 66, 71, 79, 84, 86, 87) diğer bazı kütüphanelerde (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 645, Hâlet Efendi, nr. 789/3, Mihrîşah Sultan, nr. 93, Esad Efendi, nr. 1667; İÜ Ktp., TY, nr. 2153, 4019, 9793; Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 468;

Âtîf Efendi Ktp., nr. 1420/2) çok sayıda vâridât türü eseri bulunmaktadır.

C) Hadis. 1. *Şerhu Nuḥbeti'l-fiker* (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 35-37 [müellif hattı]). 2. *Şerhu'l-Ḥadîsi'l-erba'în* (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 38, vr. 1^a-14^a [müellif hattı]). 3. *Şerhu'l-Erba'ine hadîsen*. İmam Nevevî'nin kırk hadîsinin Türkçe tercüme ve şerhidir (İstanbul 1253, 1313, 1317). Müellifin bazı hadîs şerhlerini ihtiva eden risâleleri de vardır (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 41-42).

D) Fıkıh ve Kelâm. *Şerhu Fıkhî'l-Keydânî* (Âtîf Efendi Ktp., nr. 873 [müellif hattı]); *Risâle-i Mesâilî'l-fikhiyye* (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 161, vr. 34^a-48^a [müellif hattı]); *Risâletü'l-Câmî li-mesâilî'n-nâfia* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 2902); *Kitâbü'l-Fazl ve'n-nevâl* (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 83 [müellif hattı]); *İhtiyârât* (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 414, vr. 134^b-148^b); *Ecvibetü'l-Hakkiyye an es'ileti's-Şeyh Abdîrahmân* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 1521/3 [müellif hattı]); *Şerhu Şuabî'l-îmân* (İstanbul 1304); *Şerhu'l-kebâir* (Rumûzü'l-künûz) (İstanbul 1257).

E) Diğer Eserleri. 1. *Şerhu Mukaddimetü'l-Cezeri* (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 38/7 [müellif hattı]). 2. *Kitâbü'l-Furûk*. Çeşitli ilimlere dair bazı kavram ve terimlerin açıklamasını ihtiva eder (İstanbul 1251, 1291, 1310). 3. *Şerhu Risâle fi'l-âdâbi'l-münâzara li-Taşköbrîzâde* (İstanbul 1273). 4. *Mecâlîsü'l-vâ'z ve't-tezkîr*. Üsküp'te bulunduğu sırada yaptığı vaaz ve nasihatlerini ihtiva eden Arapça bir eserdir (İstanbul 1266, 1303). 5. *Kitâbü'l-Ḥuṭabâ'* (Ḥaṭṭibü'l-ḥuṭabâ') (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 85/1 [müellif hattı]). 6. *Risâle-i Gül* (Risâle-i Verdiyye) (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 975/7). İsmâil Hakkı'ya ait birkaç mecmua daha mevcut olup (İÜ Ktp., TY, nr. 482; TY, nr. 1999; Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 41) bunlar genellikle şiirlerini, mektuplarını, istinsah ettiği bazı eserleri, notlarını, yer yer yaptığı tefsirleri, hadîs şerhlerini ve bir kısım vâridâtını ihtiva eder (edebî eserleri için aş. bk.).

İsmâil Hakkı'ya bazı eserler nisbet edilmektedir. Bunlardan Abdülkadir Akçiçek tarafından *Özün Özü* adıyla sadeleştirilen (İstanbul 1963) *Lübbü'l-lüb ve sır-*

ru's-sır (İstanbul 1289, 1328) üslûp olarak İsmâil Hakkı'nın eserlerinden farklıdır. Ayrıca müellif bazı kitaplarında eserlerinin isimlerini verirken böyle bir risâleyi zikretmemektedir. Kütüphane kayıtlarında Niyâzi-i Mısıri'ye de isnat edilen bu eserin Erzurumlu İbrâhim Hakkı'ya ait olması daha kuvvetli bir ihtimaldir. İsmâil Hakkı'ya nisbet edilen *Risâletü Cilâ'i'l-kulûb* da (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 82) Erzurumlu İbrâhim Hakkı'ya aittir. *Şerhu Risâleti's-Sühreverdiyye* (er-Rakimü'l-euvel), Sühreverdi'nin eserine yazılan bir şerhin İsmâil Hakkı tarafından yapılmış istinsahıdır (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 86/1). *Şerhu Risâleti Vahdeti'l-vücûd li-Mevlâ Câmî*, Molla Câmî'nin eserinin eksik bir istinsahı olup kenarında bazı hâşiyeler vardır (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 161/2). *el-İksirü'l-mu'azzam ve'l-hacerü'l-mükerrrem*, Muhammed el-Gamrî el-Mısıri'nin (ö. 1049/1639) eserinin İsmâil Hakkı tarafından yapılmış bir istinsahı olup baş tarafında yer yer hâşiyeler mevcuttur (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 114). Yine ona nisbet edilen *Müntehabât min Minhâci'l-âbidîn*, Gazzâlî'nin *Minhâcü'l-âbidîn* adlı eserinin mukaddimesinin İlyâs b. Abdullah el-İstanbulî tarafından yapılan istinsahından ibaretir (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 88). Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin müşşidin vasıfları ve riayet edeceği hususlarla ilgili eseri yanlışlıkla İsmâil Hakkı'ya nisbet edilerek *Ahidnâme-i İsmâil Hakkı* adıyla basılmıştır (İstanbul 1329). Abdullah Bosnevî'nin *Tecelliyâtü 'arâ'i-si'n-nüşûş* adlı *Fuşûş* şerhinin İngilizce tercümesi de İsmâil Hakkı'nın adıyla yayımlanmıştır (*İsmail Hakkı Bursevi's Translation of and Commentary on Fusus al-Hikam*, trc. Bülent Rauf, I-IV, Oxford 1986-1991). İsmâil Hakkı'ya nisbet edilen *Muhtaşar li-Târîhi İbn Hallikân*, müridlerinden Muhammed Kalbî tarafından şeyhinin istifadesi için hazırlanmış ve ona ait bir mecmuaya yazılmıştır (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 161/1). *Mecmû'atü'l-ed'îye*'nin de (Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 519) İsmâil Hakkı'ya ait olması uzak bir ihtimaldir. Tek nüshası bilinen eserin baş tarafında duaların İsmâil Hakkı tarafından seçildiğine dair ibareden başka ona aidiyetini gösteren bir işaret bulunmamaktadır. *Şerhu Kitâbi'd-Dürretü'l-fâhire fi keşfi 'ulûmi'l-âhire* Gazzâlî'nin

ölüm, kabir hayatı ve âhiret hallerine dair *ed-Dürretü'l-fâhire fi keşfi 'ulûmi'l-âhire* adlı eserinin eksik bir şerhi olup kenarında İsmâil Hakkı tarafından eklendiği anlaşılan hâşiyeler vardır (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 86, vr. 265-297). Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan (nr. 17709) ve İsmâil Hakkı'ya isnat edilen *Tefsîru Sûreti Yûsuf* adlı eser Yâkub Afvî'ye (ö. 1149/1736) aittir. Manastırlı İsmâil Hakkı'nın Türkçe *Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn*'i de (İstanbul 1316) yanlışlıkla ona nisbet edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İsmâil Hakkı Bursevî, *Tamâmü'l-feyz-i* (haz. Ramazan Muslu, yüksek lisans tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 66, 116-118, 121, 127, 194; a.mlf., *a.e-II* (haz. Ali Namli, yüksek lisans tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 10-36, 78-109, 113, 133, 137, 152, 160, 171, 194; a.mlf., *Rûhu'l-Mesnevî*, İstanbul 1287, I, 2, 83; II, 580-581; a.mlf., *Mecmûa*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 41, vr. 49^a, 55^a, 68^b; nr. 161, vr. 52^a; nr. 745, vr. 162^b; Beyazıt Devlet Ktp., Genel, nr. 3507; a.mlf., *Nakdû'l-hâl*, İÜ Ktp., TY, nr. 2153, vr. 236^a; a.mlf., *Tuhfe-i İsmâiliyye*, İstanbul 1292, s. 2; a.mlf., *Kitâbü'n-Netice* (nşr. Ali Namli – İmdat Yavaş), İstanbul 1997, I, 26, 98-99, 102, 254, 288, 412, 444-446; II, 37, 71, 244, 338-340, 344, 345, 429-430; a.mlf., *Vesiletü'l-merâm*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 243, vr. 10^b; a.mlf., *Kitâbü's-Silsile*, İstanbul 1291, s. 100-108; Bandırmalızade, *Mir'âtü't-turuk*, İstanbul 1306, s. 30, 38; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmî*, II, 206-208; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 126-127; Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, *Tercüme-i Hâl-i İsmâil Hakkı* (Pend-i Attâr Şerhi içinde), İstanbul 1287; Muallim Nâci, *Esâmî*, İstanbul 1308, s. 58 vd.; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, İstanbul 1325, s. 141; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, Bursa 1332, s. 126-135; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 37-56; a.mlf., *Kemâlnâme-i Hakkı*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Genel, nr. 129; Bursalı Mehmed Tahir, *Mevlânâ eş-Şeyh İsmâil Hakkı el-Celvetî*, İstanbul 1329; a.mlf., *Osmanlı Müellifleri*, I, 28-32; Dâvud el-Celebî, *Maḥṭûṭâtü'l-Mevşîl*, Bağdad 1927, s. 89, 231; Mehmet Ali Aynî, *Türk Azizleri I: İsmâil Hakkı*, İstanbul 1944; a.mlf., "İsmail Hakkı'ya Dair Bir Tetkik Hülâsası", *DİFM*, II/9 (1928), s. 108-131; Abdülbâki Gölpinarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1961 s. 229-230; a.mlf., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 144; Sâkıb Yıldız, *L'exégète turc İsmâ'il Hakkı Burūsawî, sa vie, ses oeuvres et la méthode dans son tafsîr Rûh al-Bayân* (doktora tezi, 1972), Sorbonne Üniversitesi, s. 1-315; a.mlf., "Türk Mufessiri İsmail Hakkı Burhsevî'nin Hayatı", *İİFD*, sy. 1 (1976), s. 103-126; H. Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1982, s. 240-241; Hayrani Altıntaş, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, İstanbul 1992, s. 38; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa 1993, II, 143-149, 152-161; Günay Kut, "İsmâ'il Hakkı", *Eİ²* (İng.), IV, 191-192.